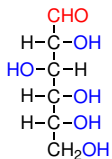

Základy organické chemie

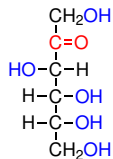
Jaromír Literák

Polyhydroxyaldehydy (**aldosy**) nebo polyhydroxyketony (**ketosy**).

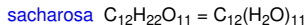
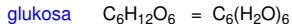

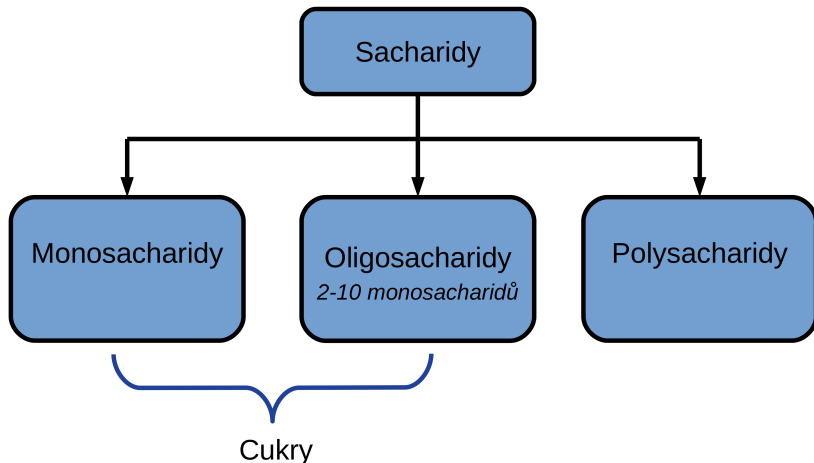
D-glukosa

D-fruktosa

Nejjednoduššími sacharidy jsou **dihydroxyaceton** a **glyceraldehyd** ($\text{C}_3\text{H}_6\text{O}_3$), monosacharidy obsahující **více než 7 atomů uhlíku** jsou **nestálé**.
Dříve také **uhlovodany**.

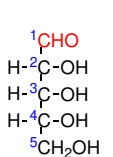

Saccharum – *lat. cukr*

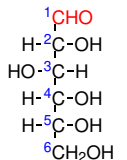
Označení monosacharidů

	-tri-	
aldo-	-tetr-	
	-pent-	-osa
keto-	-hex-	
	-hept-	

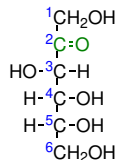
aldopentosa

D-ribosa

aldohexosa

D-glukosa

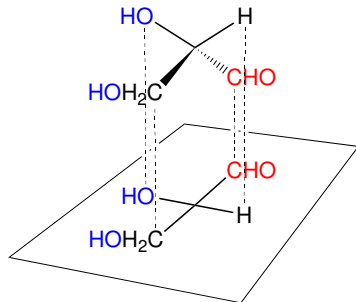
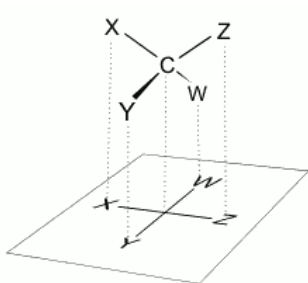
ketohexosa

D-fruktosa

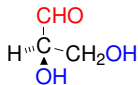
Sacharidy

Sacharidy obsahují řadu **center chirality** a až na výjimky jsou **chirální**.

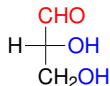
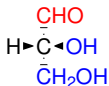
Ke znázornění prostorového uspořádání cukrů se historicky používá **Fischerova projekce**:

Fischerova projekce

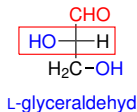
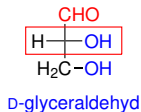

D-glyceraldehyd

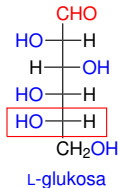
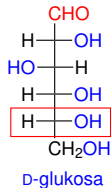
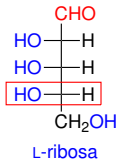
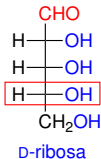
Sacharidy

Podle konfigurace centra chiralit nejvzdálenějšího od karbonylu dělíme monosacharidy na D- a L-monosacharidy (cukry).

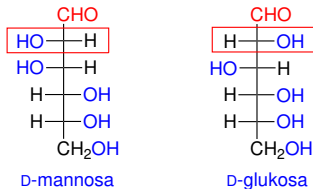

V živé přírodě dominují D-cukry.

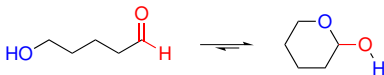
D- a L-sacharidy nesoucí stejný název jsou enantiomery:

Epimery – sacharidy, které se liší pouze konfigurací na jednom stereogenním centru.

Monosacharidy mohou tvořit **pěti-** nebo **šestičlenné cyklické poloacetalu**:

Rovnováha je posunuta ve prospěch poloacetalu.

Cyklické formy monosacharidů můžeme považovat za deriváty tetrahydrofuranu (**furanosy**) a tetrahydropyranu (**pyranosy**).

tetrahydropyran

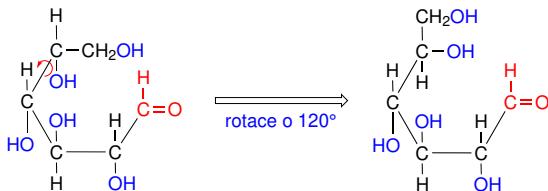
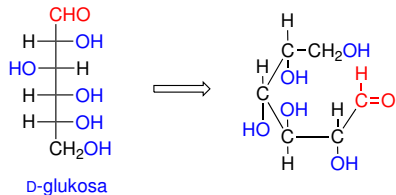

tetrahydrofuran

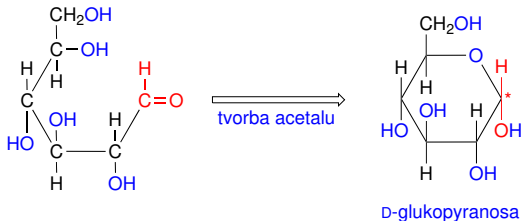
Haworthovy vzorce – perspektivní vzorce užívané pro znázornění sacharidů.

U pyranos umístíme atom kyslíku v cyklu vždy vpravo nahoru (furanosy nahoru), atomy řetězce jsou pak uspořádány v cyklu po směru pohybu hodinových ručiček podle stoupajících pořadových čísel.

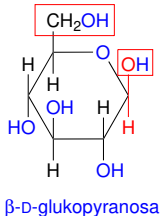
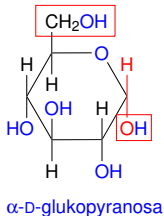
Odvození Haworthova vzorce ze vzorce otevřené formy aldosy:

Odvození Haworthova vzorce ze vzorce otevřené formy aldosy:

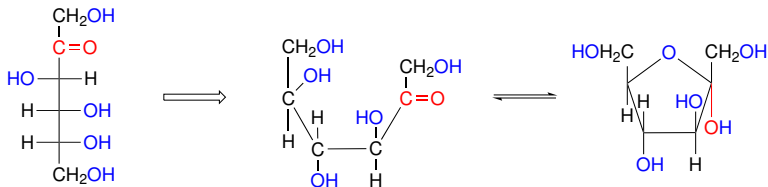

Adicí -OH skupiny na karbonyl mohou vzniknout dva **anomery** – stereoisomery, které se liší orientací nově vzniklé poloacetalové -OH skupiny:

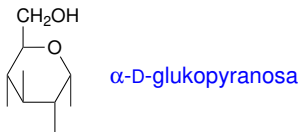

Sacharidy

Odvození Haworthova vzorce ze vzorce otevřené formy ketosy:

Zjednodušený zápis:

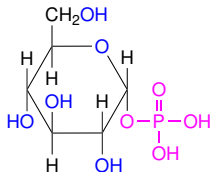

Mutarotace – změna zastoupení anomerů ve směsi, která je doprovázena změnou optické otáčivosti.

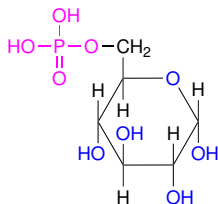
Vlastnosti monosacharidů:

- Krystalické látky dobře rozpustné vodě, špatně rozpustné v organických rozpouštědlech.
- Vykazují reaktivitu alkoholů i aldehydů a ketonů (některé reakce aldehydové skupiny mohou být ale velmi pomalé).

Estery monosacharidů:

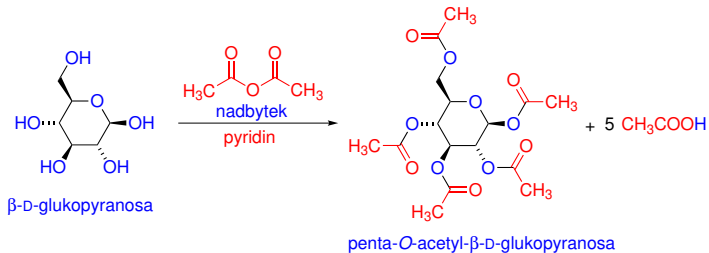

α -D-glukopyranosa-1-fosfát

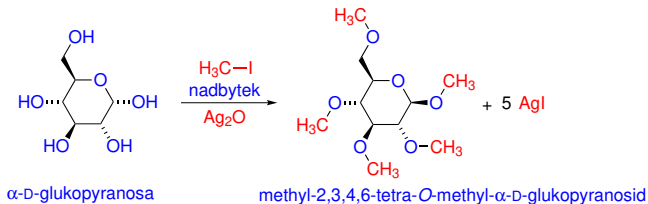
α -D-glukopyranosa-6-fosfát

Estery monosacharidů:

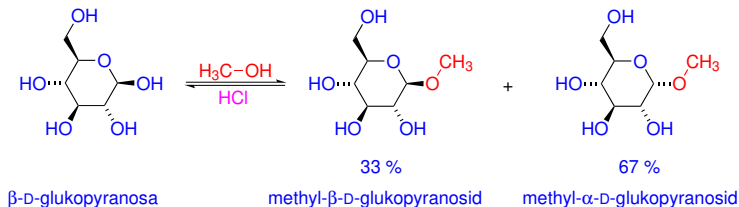
Ethery monosacharidů:

Nelze uskutečnit Williamsonovu syntézu, sacharidy netolerují silnou bázi.

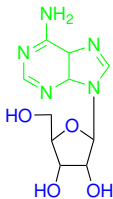

Tvorba glykosidů:

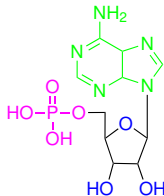
Glykosidy vznikají substitucí poloacetalové -OH skupiny nukleofilem.

Také *N*-glykosidy:

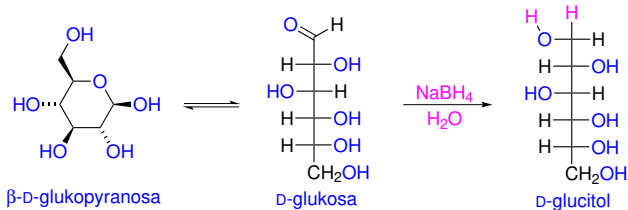
Cukr (pentosa) + **báze** = **nukleosid**

Cukr (pentosa) + **báze** + **fosfát** = **nukleotid**

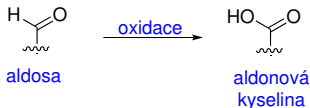
Redukce sacharidů:

Redukcí aldosa a ketosa vznikají **cukerné alkoholy**.

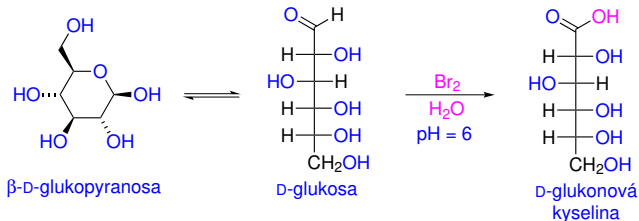

Oxidace sacharidů:

Oxidací aldehydové skupiny u aldosa vznikají **aldonové kyseliny**.

Oxidace sacharidů:

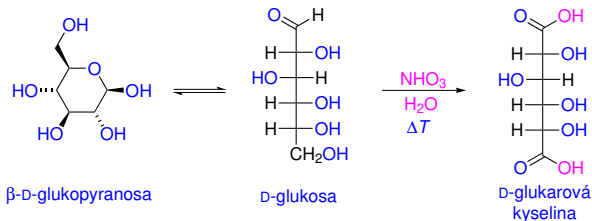
Některá činidla jsou schopná oxidovat aldosi i ketosy:

- Tollensovo činidlo – $[\text{Ag}(\text{NH}_3)_2]^+$.
- Fehlingovo činidlo – vodný roztok Cu^{2+} a vinanu sodného.
- Benedictovo činidlo – vodný roztok Cu^{2+} a citrátu sodného.

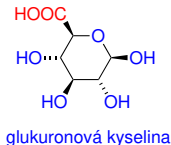
Reakce s těmito činidly vede k precipitaci Ag nebo Cu_2O – odlišení redukujících aldosi a ketosů od glykosidů a neredukujících oligo- a polysacharidů.

Oxidace sacharidů:

Oxidace silnými oxidačními činidly (HNO_3) vede k oxidaci primární -OH skupiny – z aldosa vznikají **aldarové kyseliny**.

Selektivní oxidací primární -OH skupiny vznikají **uronové kyseliny**.

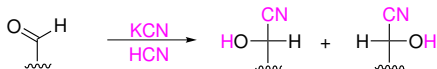

Konjugace s produkty metabolismu cizorodých látek, součást hyaluronové kyseliny.

Kilianiho-Fischerova reakce:

Prodloužení řetězce o jeden atom uhlíku. Reakce poskytne **oba epimery**.

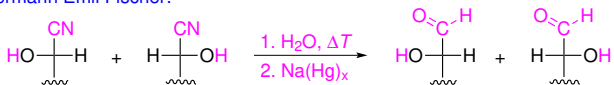
Heinrich Kiliani:

aldosa

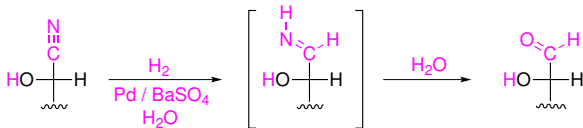
oba stereoisomery

Hermann Emil Fischer:

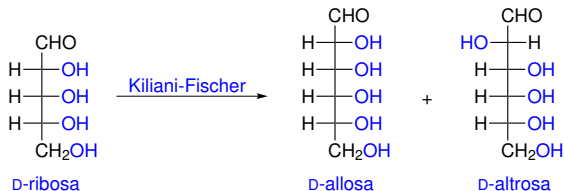

oba epimery aldosa

Modernější provedení:

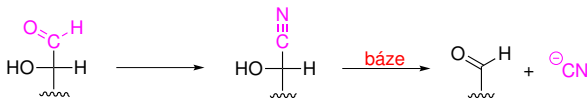

Kilianiho-Fischerova reakce:

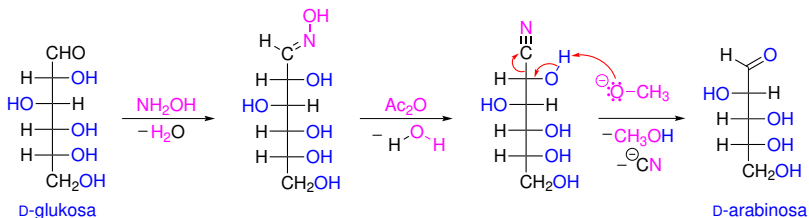
Wohlova degradace:

Opak Kilianiho-Fischerovy reakce – zkrácení aldosa o jeden uhlík.

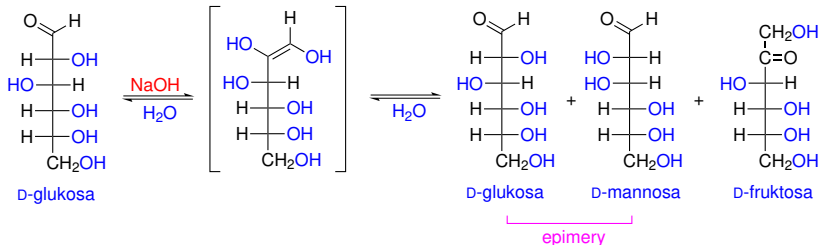

Reakce poskytuje typicky nízké výtěžky.

Wohlova degradace:

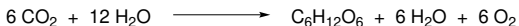
Epimerace:

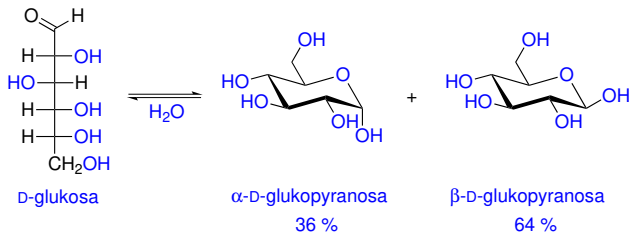
Sacharidy

D-Glukosa – dextrosa, hroznový cukr.

Primární produkt **fotosyntézy**:

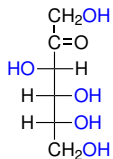

V roztoku **99 % jako pyranosa**, necyklická molekula se podílí **0,25 %** a furanosy vytvářejí zbytek.

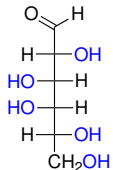

Sacharidy

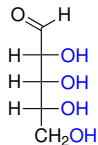
D-Fruktosa – levulosa, ovocný cukr.

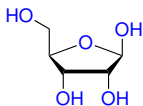
D-Galaktosa – gálaktos – řecký mléko.

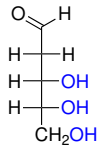
D-Ribosa a 2-deoxy-D-ribosa

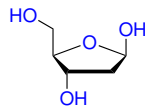
D-ribosa

β -D-ribofuranosa

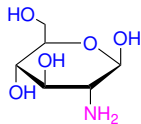

2-deoxy-D-ribosa

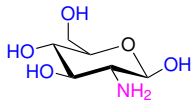

2-deoxy- β -D-ribofuranosa

D-Glukosamin

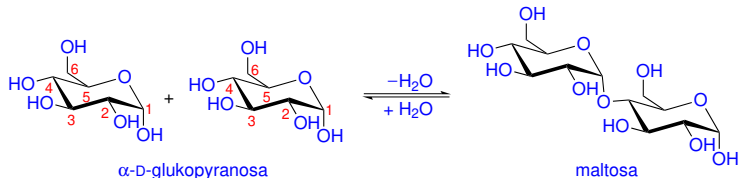
D-glukosamin

Sacharidy

Disacharidy, oligo- a polysacharidy vznikají spojením monosacharidů **glykosidickou vazbou** (poloacetalová -OH jednoho sacharidu nahrazena kyslíkem -OH skupiny druhého sacharidu – vzniká acetal).

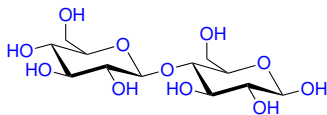
Maltosa – sladový cukr, disacharid vznikající hydrolýzou škrobu.

Spojení dvou α -D-glukopyranos **1→4** glykosidovou vazbou.

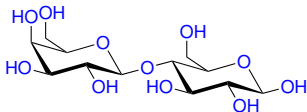
Celobiosa – disacharid vznikající hydrolýzou celulosy.

β -D-glukopyranosa + β -D-glukopyranosa
celobiosa

Spojení dvou β -D-glukopyranos **1→4** glykosidovou vazbou.

Laktosa – mléčný cukr.

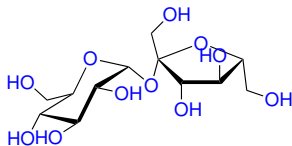

β -D-galaktopyranosa + β -D-glukopyranosa
laktosa

Spojení β -D-galaktopyranosy a β -D-glukopyranosy **1→4** glykosidovou vazbou.

Sacharidy

Sacharosa – řepný (třtinový) cukr.

α -D-glukopyranosa + β -D-fruktofuranosa
sacharosa

Sacharosa je **neredukující cukr**, také **nepodléhá mutarotaci**.

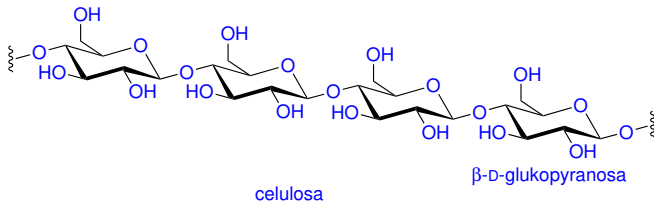

Sacharidy

Celulosa – lineární homopolymer složený z β -D-glukopyranos spojených 1→4 glykosidovou vazbou.

V řetězci 7 000 až 12 000 glukosových jednotek.

Mezi řetězci celulosy vznikají **silné vodíkové vazby** – **strukturní funkce** celulosy.

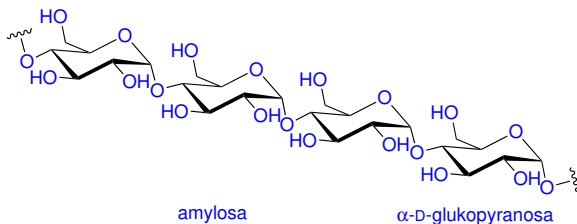

Škrob – větvený homopolymer složený z α -D-glukopyranos.

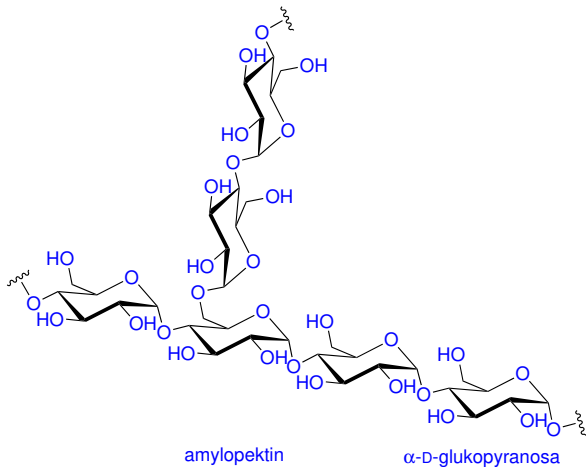
Zásobní polysacharid rostlin.

Skládá se z:

- **Amylozy** – lineární část (1 \rightarrow 4 vazby), tvoří asi 20 % škrobu. Nerozpustná ve studené vodě.
- **Amylopektinu** – větvená část (1 \rightarrow 4 a 1 \rightarrow 6 vazby). Větvení každých cca 25 glukosových jednotek.

Škrob

Sacharidy

Glykogen – větvený homopolymer složený z až 100 000 α -D-glukopyranosových jednotek.

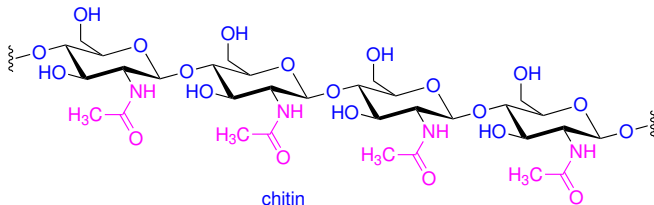
Zásobní polysacharid živočichů.

Strukturou podobný amylopektinu (1→4 a 1→6 vazby), větvení co 8–12 jednotek.

Chitin – strukturní polymer některých živočichů.

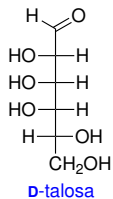
Složen z *N*-acetyl-D-glukosaminových jednotek spojených β -(1→4) glykosidovými vazbami.

Strukturou podobný celulóse.

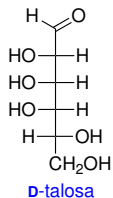
Úkol č. 1

Nakreslete vzorec α -D-talopyranosy v Haworthově projekci.

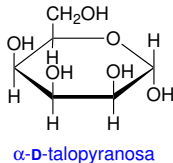

Úkol č. 1

Nakreslete vzorec α -D-talopyranosy v Haworthově projekci.

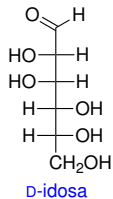

Řešení:

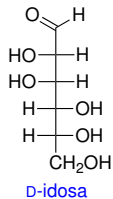
Úkol č. 2

Nakreslete vzorec sacharidu, který vznikne Wohlovou degradací D-idosy.

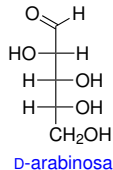

Úkol č. 2

Nakreslete vzorec sacharidu, který vznikne Wohlovou degradací D-idosy.

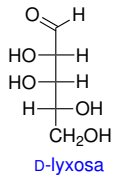

Řešení:

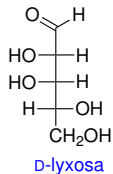
Úkol č. 3

Nakreslete vzorce sacharidů, které vzniknou z D-lyxosy Kilianiho-Fischerovou reakcí.

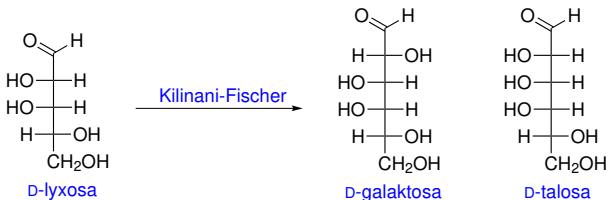

Úkol č. 3

Nakreslete vzorce sacharidů, které vzniknou z D-lyxosy Kilianiho-Fischerovou reakcí.

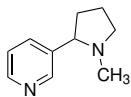
Řešení:

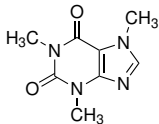
Heterocyklické sloučeniny

Sloučeniny, jejichž základem je uhlovodíkový cyklus, v němž jeden nebo více atomů uhlíku je nahrazeno **heteroatomem**.

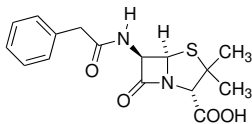
Mnoho **přírodních látek**:

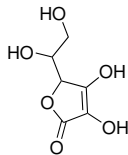
nikotin

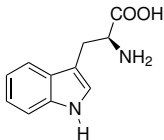
kofein

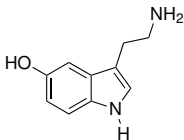
penicilin G

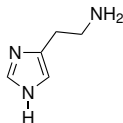
kyselina askorbová

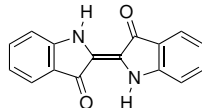
tryptofan

serotonin

histamin

indigo

Heterocyklické sloučeniny

Heterocykly často nesou historické **triviální názvy**:

pyrrol

furan

thiofen

imidazol

pyrrolidin

pyridin

piperidin

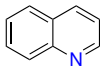
pyrimidin

4H-pyran

indol

chinolin

purin

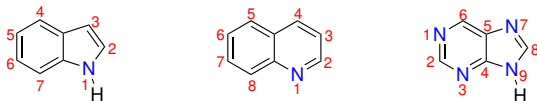
Heterocyklické sloučeniny

Při číslování heterocyklu se obecně snažíme **nejnižší lokanty přidělit heteroatomům**.

Pořadí priorit mezi heteroatomy: $O > S > N$.

Některé heterocykly mají **stanovené číslování**:

Heterocyklické sloučeniny

Hantzschův-Widmanův systém – tvorba systematických názvů monocyklických heterocyklů. Název heterocyklu se tvoří z **předpony**, která udává druh heteroatomu (pro dusík aza-, pro kyslík oxa-, pro síru thia-) a z **kmene názvu**, který vyjadřuje počet atomů v cyklu a stupeň nasycenosti sloučeniny.

Počet atomů v cyklu	Heterocykly obsahující atom dusíku		Heterocykly neobsahující atom dusíku	
	Nenasycené	Nasycené	Nenasycené	Nasycené
3	-irin	-iridin	-iren	-iran
4	-et	-etidin	-et	-etan
5	-ol	-olidin	-ol	-olan
6	-in	-inan	-in	-an
7	-epin	-epan	-epin	-epan
8	-ocin	-okan	-ocin	-okan
9	-onin	-onan	-onin	-onan
10	-ecin	-ekan	-ecin	-ekan

Heterocyklické sloučeniny

Hantzschův-Widmanův systém

Nenasycené heterocyklické sloučeniny mají ve svém cyklu maximální počet nekumulovaných dvojných vazeb. Například dvě dvojně vazby v pětičlenném cyklu nebo tři dvojně vazby v cyklu šestičlenném.

Příklady:

furan (oxol)

pyrrol (azol)

pyridin (azin)

pyrazin (1,4-diazin)

oxiran

aziridin

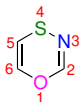
azetidin

oxolan

1,2,4-triazin

1,4,3-oxathiazin

1,2,4-thiadiazol

1,3-oxathiolan

Heterocyklické sloučeniny

Vlastnosti a reaktivita heterocyklů

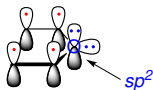
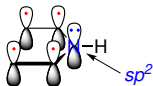

reakce typické pro ethery

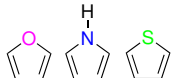

reakce typické pro aminy

Pětičlenné aromatické heterocykly

podobnost s benzenem

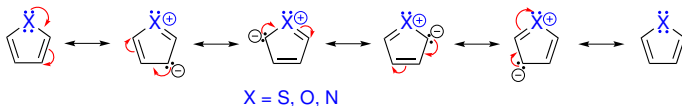
podobnost s dieny

Heterocyklické sloučeniny

Pětičlenné aromatické heterocykly

Aromatická sloučenina	Delokalizační energie/(kJ mol ⁻¹)
Benzen	151
Thiofen	121
Pyrrol	92
Furan	67

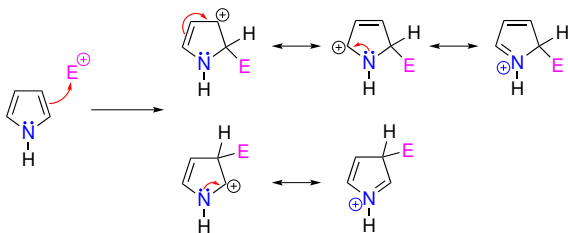
Rezonanční struktury thiofenu, pyrrolu a furanu:

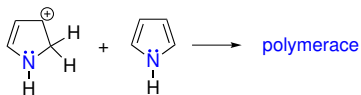
Heterocyklické sloučeniny

Pětičlenné aromatické heterocykly

Při elektrofilní aromatické substituci elektrofil vstupuje přednostně do pozic 2 a 5.

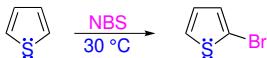
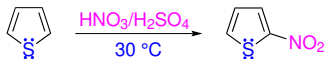
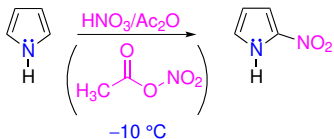
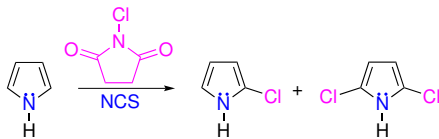

Pyrrol (a další pětičlenné aromatické heterocykly) je nestabilní v přítomnosti kyselin – dochází k polymeraci.

Heterocyklické sloučeniny

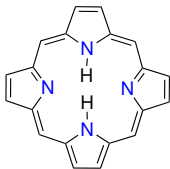
Pro elektrofilní substituce se používají nekyselá činidla.

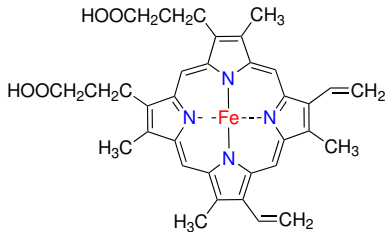
Heterocyklické sloučeniny

Porfin – aromatický π -systém s 18 elektrony obsahující 4 cykly pyrrolu.

Porfyriny – deriváty porfinu.

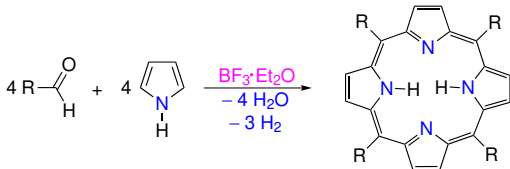

porfin

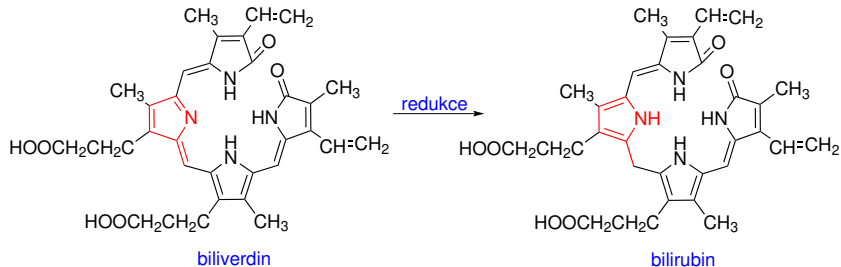

hem

Jedna z metod přípravy:

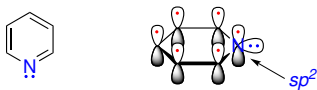
Produktem metabolismu hemu jsou **bilirubin** a **biliverdin**:

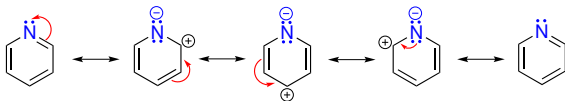
Heterocyklické sloučeniny

Pyridin – šestičlenný aromatický heterocyklus.

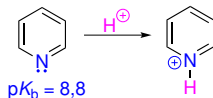
Elektronový pár atomu dusíku **není v konjugaci**.

Atom dusíku **odčerpává elektronovou hustotu z atomů uhlíku**:

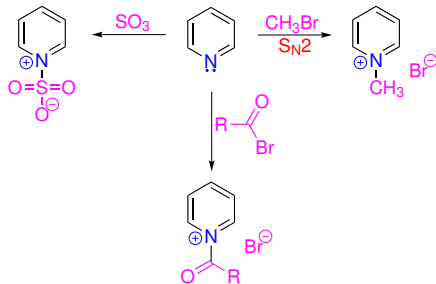

Pyridin je **zásadou**:

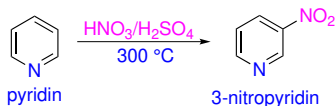

Heterocyklické sloučeniny

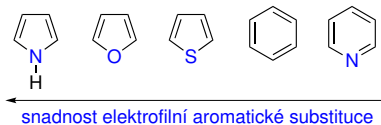
Pyridin může vystupovat také jako nukleofil nebo Lewisova zásada:

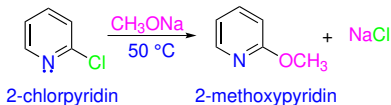
Pyridin podstupuje neochotně elektrofilní aromatické substituce, elektrofil vstupuje do pozice 3.

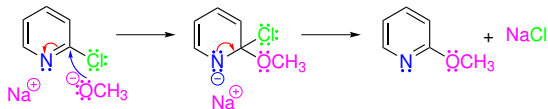
Heterocyklické sloučeniny

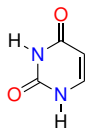
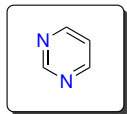
Pokud je na jádře potenciální odstupující skupina, může proběhnout nukleofilní aromatická substituce:

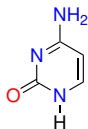
mechanismus:

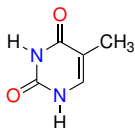
Pyrimidin a jeho deriváty

uracil

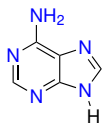
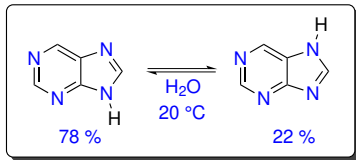
cytosin

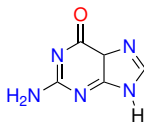
thymin

Heterocyklické sloučeniny

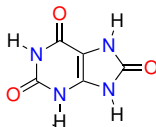
Purin a jeho deriváty

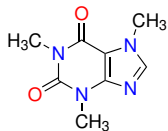
adenin

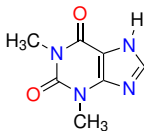
guanin

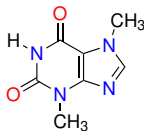
mocová kyselina

kofein

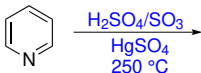
teofillin

theobromin

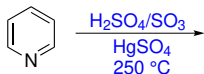
Úkol č. 4

Doplňte hlavní produkt následující reakce.

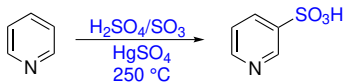

Úkol č. 4

Doplňte hlavní produkt následující reakce.

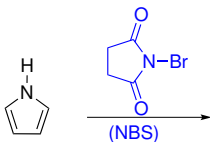

Řešení:

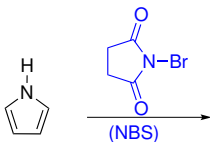
Úkol č. 5

Doplňte hlavní produkt následující reakce.

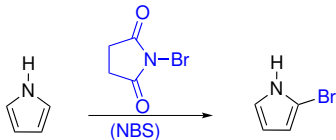

Úkol č. 5

Doplňte hlavní produkt následující reakce.

Řešení:

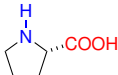
Aminokyseliny

Substituční deriváty karboxylových kyselin s $-\text{COOH}$ i $-\text{NH}_2$ skupinami.

Bílkoviny obsahují α -aminokyseliny (22, z nich 20 standardně kodovaných).
Téměř výhradně L-aminokyseliny.

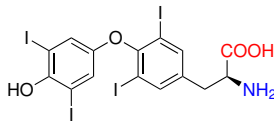
Prolin je sekundární amin.

Další biologicky významné aminokyseliny:

γ -aminomáselná kyselina
(γ -aminobutanová kyselina)

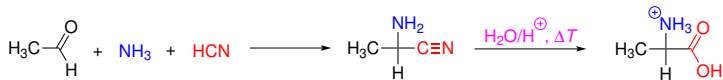
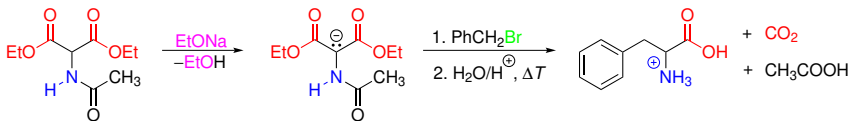
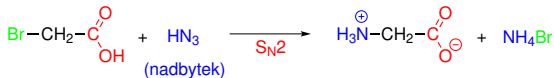

thyroxin

Acidobazické chování aminokyselin chyba v označení pKa

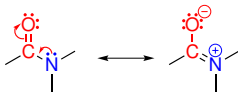
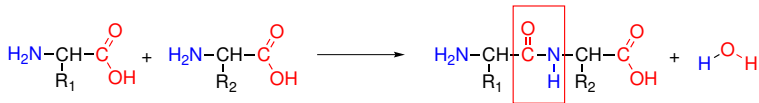

Příprava α -aminokyselin

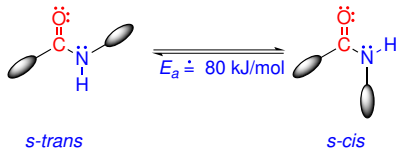
Aminokyseliny

Peptidová vazba

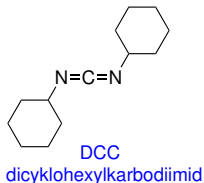
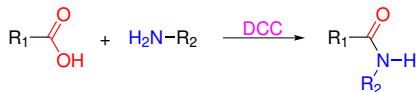
Amidová vazba – planární uspořádání atomů NCO.

Konformery:

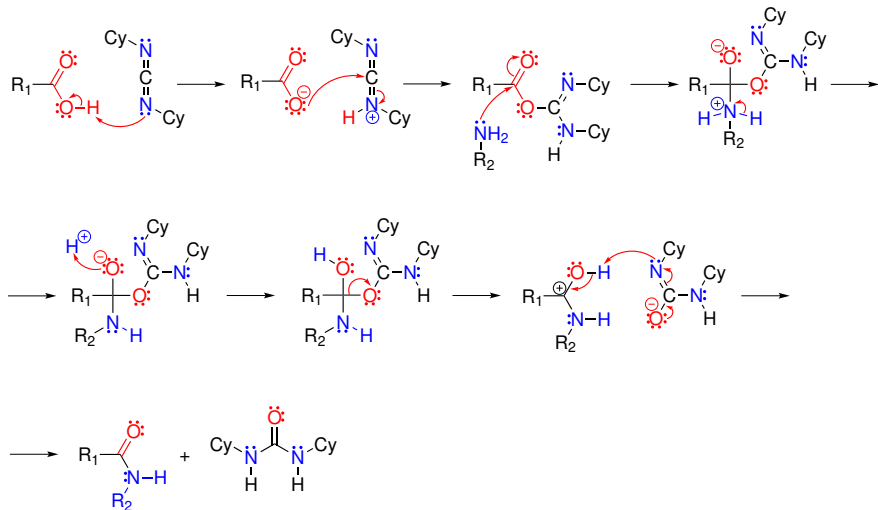
s-trans je stabilnější, v peptidech ale obvykle převládá *s-cis*.

Chemická příprava amidů pomocí DCC

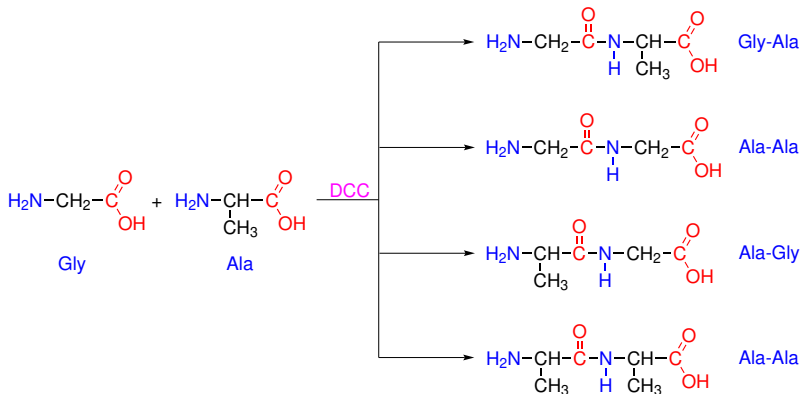

Dochází k aktivaci karboxylové kyseliny, produktem je stabilní dicyklohexylmočovina.

Mechanismus:

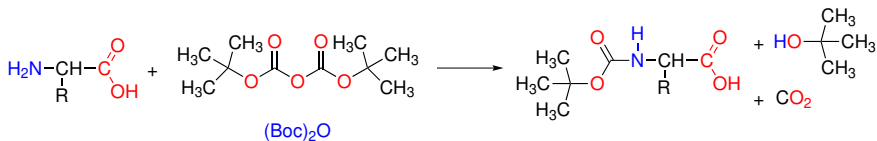
Při reakci více aminokyselin čelíme problému **selektivity reakce**:

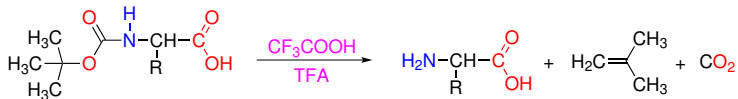
Řešením je použít **chránicích skupin** k dočasnému zablokování $-\text{NH}_2$ a $-\text{COOH}$ skupin, které se nemají účastnit reakce.

Chránění $-NH_2$ skupiny ve formě karbamátu:

Boc – *tert*-butoxykarbonyl

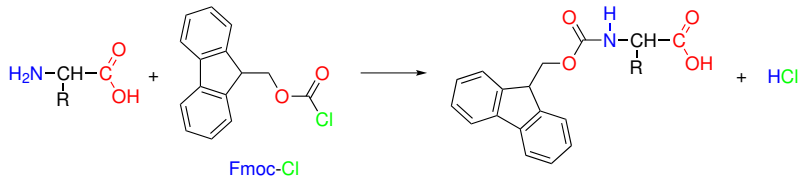

deprotekcce:

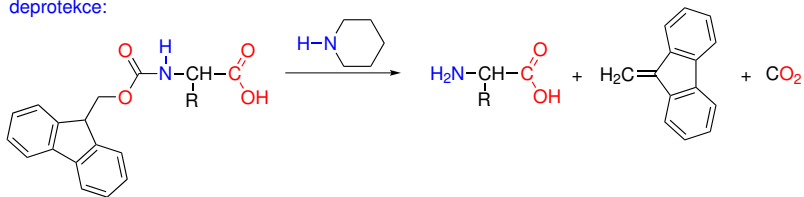

Chránění $-NH_2$ skupiny ve formě karbamátu:

Fmoc – fluorenylmethoxykarbonyl

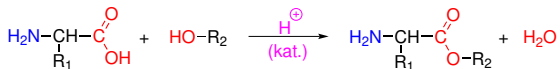

deprotekce:

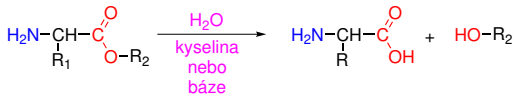
Aminokyseliny

Chránění -COOH skupiny ve formě methyl- nebo benzylesteru:

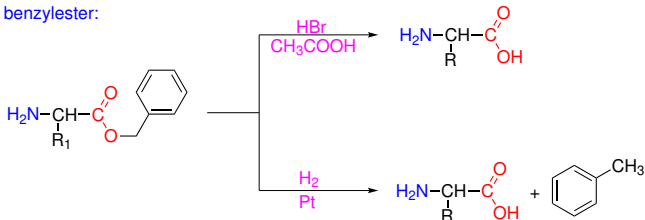

$\text{R}_2 = \text{methyl, benzyl}$

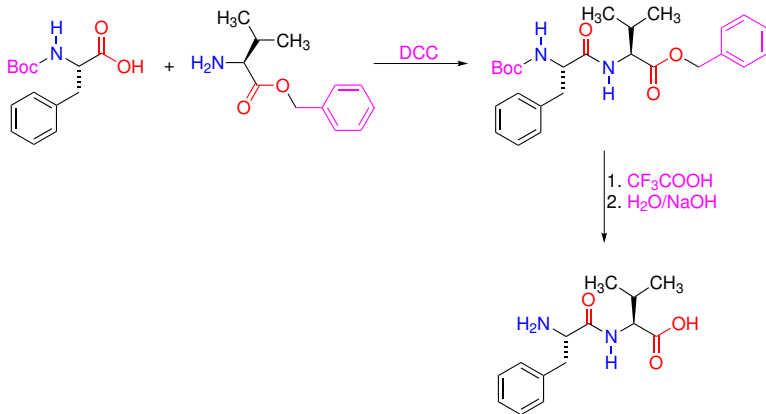
deprotekcce:

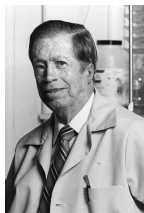
benzylester:

Syntéza peptidu s využitím chránicích skupin:

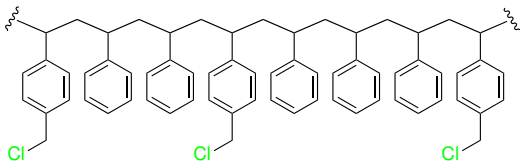

Syntéza peptidů na pevné fázi

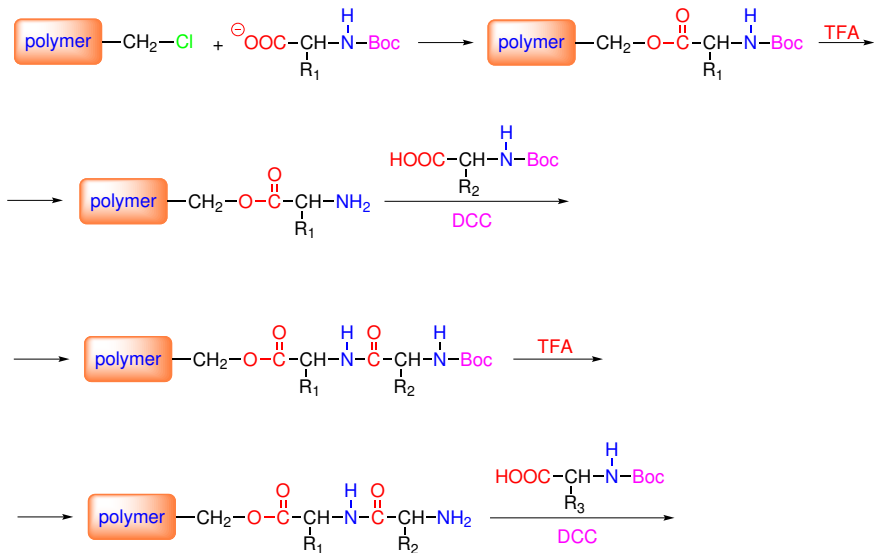

R. B. Merrifield (1921–2006) – první publikace metody v roce 1963.
Nobelova cena v roce 1984.

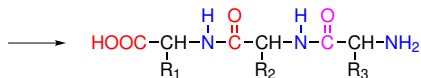
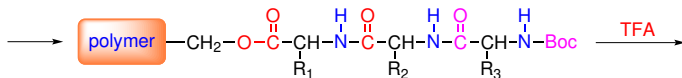
Pevná fáze na bázi **modifikovaného polymeru**:

Syntéza peptidů na pevné fázi

Syntéza peptidů na pevné fázi

tripeptid

Sekvenování peptidů

- Instrumentální (MS. . .)
- Chemické metody.

Delší řetězce je potřeba **selektivně rozštěpit na menší fragmenty**:

- Enzymaticky – trypsin (karboxyl Arg a Lys), chymotrypsin (karboxyl Phe, Tyr a Trp). . .
- Chemicky – BrCN (karboxyl Met).

Sekvenování peptidů

Val-Gly-Ala-Phe-Thr-Cys-Arg-Pro-Asn-Met-Tyr-Gly-Ser-Trp-Gly-Lys-Leu-His

trypsin:

Leu-His

Pro-Asn-Met-Tyr-Gly-Ser-Trp-Gly-Lys

Val-Gly-Ala-Phe-Thr-Cys-Arg

chymotrypsin:

Gly-Ser-Trp

Gly-Lys-Leu-His

Val-Gly-Ala-Phe

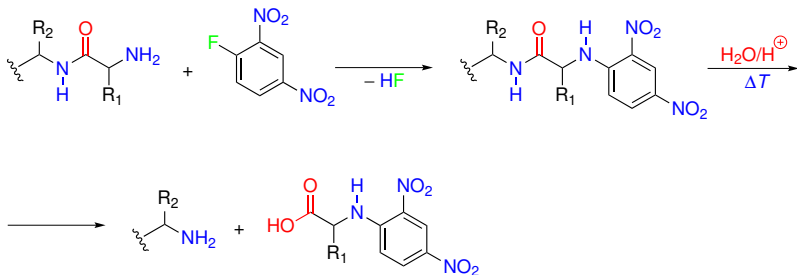
Thr-Cys-Arg-Pro-Asn-Met-Tyr

stanovení sekvence:

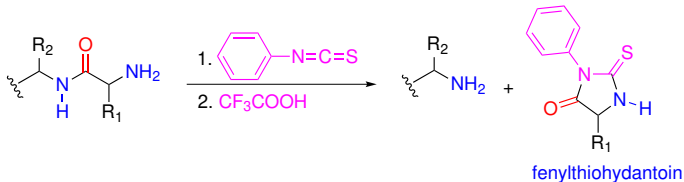
Val-Gly-Ala-Phe-Thr-Cys-Arg Pro-Asn-Met-Tyr-Gly-Ser-Trp-Gly-Lys Leu-His

Val-Gly-Ala-Phe Thr-Cys-Arg-Pro-Asn-Met-Tyr Gly-Ser-Trp Gly-Lys-Leu-His

Označení aminokyseliny na N-konci pomocí Sangerova činidla:

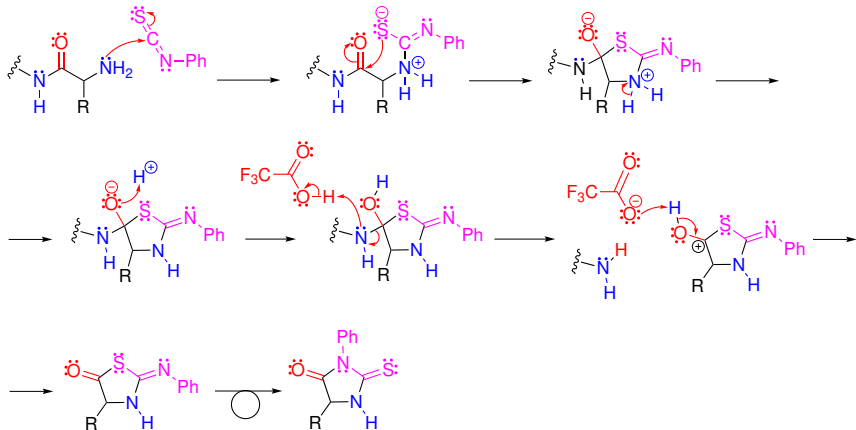
Edmanovo odbourávání pomocí fenylisothyokyanátu:

Aminokyseliny

Pomocí Edmanova odbourávání lze sekvenovat řetězce dlouhé **max. 50** aminokyselin.

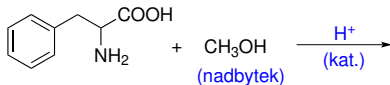
Mechanismus Edmanova odbourávání:

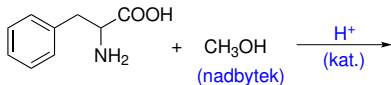
Sekvenátor

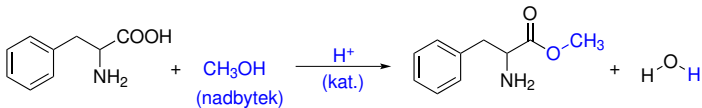
Doplňte hlavní produkt následující reakce.

Doplňte hlavní produkt následující reakce.

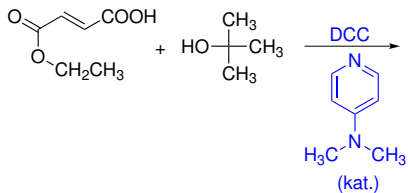

Řešení:

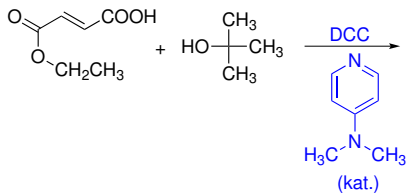
Úkol č. 7

Doplňte hlavní produkt následující reakce.

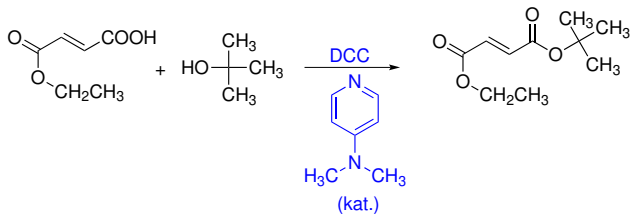

Úkol č. 7

Doplňte hlavní produkt následující reakce.

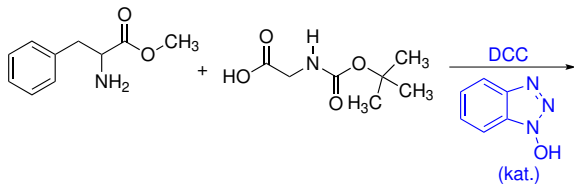

Řešení:

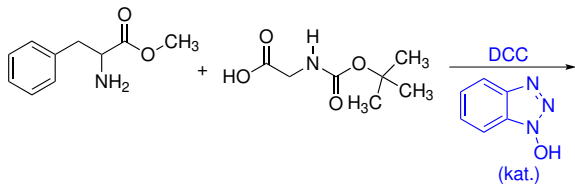
Úkol č. 8

Doplňte hlavní produkt následující reakce.

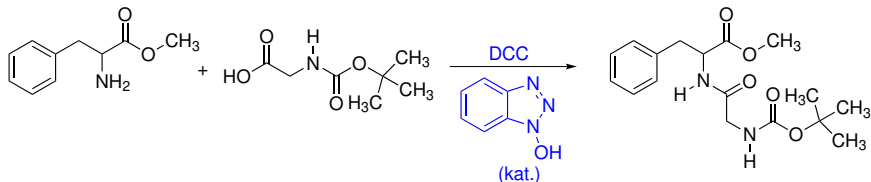

Úkol č. 8

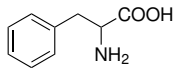
Doplňte hlavní produkt následující reakce.

Řešení:

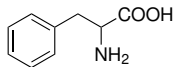

Navrhněte výchorí látky, které Streckerovou reakcí poskytnou fenylalanin.

fenylalanin

Navrhněte výchorí látky, které Streckerovou reakcí poskytnou fenylalanin.

fenylalanin

Řešení:

